

نقش اربعین حسینی در وحدت اسلامی

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سیدمحمد اکبریان*

مقدمه

وحدت اسلامی، یکی از مسائل بنیادین دین اسلام است که بسیاری از ارزش‌های اخلاقی، فقهی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بر پایه آن بنا شده، در آیات^۱ و روایات دینی مورد تأکید قرار گرفته و برخی احکام و تکالیف دینی بر مبنای آن تشریح شده است. همچنین برخی احکام فقهی بر اساس آن، قابلیت تغییر و تبدل می‌یابد. نزاع میان مسلمانان و ظلم بر آنها از سوی دشمنان، جز با چنگ زدن بر ریسمان وحدت میسر نیست. برای رسیدن به وحدت اسلامی باید عناصر ایجاد آن را در میان احکام، تعالیم و مسائل تاریخی جهان اسلام جستجو کرد. یکی از این عناصر، استفاده از ظرفیت‌های شخصیتی امام حسین علیه السلام و قیام آن حضرت و همه حرکات‌ها و نشانه‌های وابسته به آن حضرت است که یکی از مهم‌ترین آنها در زمان حاضر، راهپیمایی عظیم اربعین است. راهپیمایی اربعین در جهت وحدت‌بخشی جهان اسلام، ضمن آنکه می‌تواند بستری برای بهره‌برداری آگاهان و اندیشمندان اسلامی باشد، دشمنان وحدت اسلامی را وحشت‌زده می‌کند؛ از همین روست که دشمنان

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. آل‌عمران: ۱۰۳: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا؛ همگی به ریسمان الهی چنگ زنید و پراکنده نشوید و به یاد آرید نعمت الهی بر خود را که دشمن بودید و خداوند در دل‌های‌تان آشتی آورد؛ پس با این نعمت الهی برادر یکدیگر شدید».

می‌کوشند با بایکوت خبری این حادثه بزرگ یا بی‌اهمیت جلوه دادن و نیز به انحراف کشاندن آن، از تأثیر آن بر قلوب و روان انسان‌ها بکاهند. اگر چه عظمت این حادثه با حضور ملیت‌های مختلف از سراسر جهان تا آنجاست که علی‌رغم تلاش برای بایکوت خبری، گاهی عظمت این حادثه بزرگ تیر اول خبررسانی‌ها می‌شود؛ برای مثال نشریه آمریکایی «هافینگتون پست» می‌نویسد: «اگر می‌خواهی اسلام حقیقی را بشناسی، به زیارت اربعین برو؛ زیرا مراسم ارزش‌ها و الگوهاست. شمار زائران این تجمع، پنج بار بیشتر از مراسم بزرگ و مهم "کومبه‌میلای" هندوهاست که هر سه سال یک بار برگزار می‌شود. در زلزله هائیتی، وزارت دفاع آمریکا فقط چهار میلیون وعده غذایی داد و در اربعین بیش از دویست میلیون وعده غذایی تهیه می‌شود و همه را خیرین به عهده گرفته‌اند»^۱.

الف. راهپیمایی اربعین در تاریخ و سنت دینی

واژه اربعین در برخی آیات قرآن^۲ آمده و در تمام آنها به معنای چهل یا چله به کار رفته است و در مواردی نیز از نوعی تقدس برخوردار است.^۳ در حدیثی از رسول خدا ﷺ اربعین به معنای چهل آمده است: «إِنَّ الْأَرْضَ لَتَبْكِي عَلَى الْمُؤْمِنِ إِذَا مَاتَ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا»^۴ زمین تا چهل روز از مرگ مؤمن گریان است.

در سنت دینی اسلام، زیارت امام حسین علیه السلام و ثواب و پاداش آن و نیز پیاده‌روی اربعین مورد توجه خاص قرار گرفته است. از سویی در روایات بسیاری بر زیارت خاص امام حسین علیه السلام در مناسبت‌های مختلف مذهبی مانند عید فطر، عید قربان، نیمه شعبان، ماه رجب و رمضان تأکید، و زیارت خاص در روز اربعین فقط برای امام حسین علیه السلام وارد شده است؛ چنانکه امام حسن عسکری علیه السلام فرموده است: «نشانه‌های مؤمن پنج چیز است: نماز پنجاه و یک رکعت (واجب و نافله در طول شبانه روز)،

۱. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «بازتاب اربعین در نشریه آمریکایی هافینگتون پست»؛ ۱۲/۰۹/۱۳۹۳.
<https://www.yjc.ir/fa/amp/news/5060989>

۲. رک: بقره: ۵۱؛ مائده: ۲۶؛ احقاف: ۱۵.

۳. اعراف: ۱۴۲.

۴. محمد بن حسن طوسی؛ *الامالی*؛ ص ۵۳۵.

زیارت اربعین امام حسین علیه السلام، انگشتر در دست راست نمودن، پیشانی بر خاک گذاردن و بلند گفتن بسم الله الرحمن الرحيم در نمازهای جهریه (صبح، مغرب و عشاء)»^۱.

از سوی دیگر ثواب و پاداش بسیاری برای پیاده روی جهت زیارت در روایات بیان شده است؛ چنانکه امام صادق علیه السلام درباره ثواب و پاداش زیارت خانه خدا با پای پیاده که سابقه تاریخی آن به حضرت آدم علیه السلام می‌رسد،^۲ می‌فرماید: «یک حج با پای پیاده، برابر هفتاد حج است».^۳ در بیش از ۱۰ روایت، پاداش بسیاری برای زیارت امام حسین علیه السلام با پای پیاده بیان شده است که از جمله می‌توان به آمرزش گناهان، تنزه و تهذیب در برداشتن هر قدم، از بین رفتن بدی‌ها و گناهان در قدم اول و نوشتن نیکی‌ها و خوبی‌ها در قدم دوم، دفع بلا در دنیا و آخرت، رفع حوائج دنیوی، مصونیت از آتش جهنم^۴ و ... اشاره کرد. به تاسی از این احادیث، زیارت با پای پیاده میان علما، بزرگان، حکام و مردم مرسوم شد. مرحوم آخوند خراسانی، مرحوم شیخ انصاری، میرزا حسین نوری رحمته الله علیه و...، از جمله عالمانی هستند که به تشریف با پای پیاده، اهتمام خاصی داشتند. حاکمان حکومت‌های شیعی از جمله جلال‌الدوله آلبویه نیز بوده‌اند که از خندق شهر کوفه تا قبر امیرمؤمنان علیه السلام را پیاده پیمودند.^۵

ارزش و پاداش زیارت خاص اربعین و ارزش زیارت با پای پیاده به سوی قبر مطهر امام حسین علیه السلام سبب شده هر سال در ایام اربعین، اجتماع عظیم و باشکوهی از میلیون‌ها انسان عاشق به وجود بیاید که ریشه تاریخی آن به ۱۴ قرن پیش باز می‌گردد؛ زمانی که جابر بن عبدالله انصاری به عنوان اولین زائر قبر سیدالشهداء علیه السلام در روز اربعین، نام خود را در تاریخ ثبت کرد و اسیران آزاد شده کربلا نیز در روز اربعین به آنجا رسیدند.

۱. محمد بن محمد مفید؛ مناسک المنار؛ ص ۵۳.

۲. فاضل دربندی؛ أسرار الشهاده؛ ص ۱۳۶.

۳. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۳، ص ۵۳.

۴. جعفر بن محمد ابن قولویه؛ کامل الزیارات؛ ص ۱۴۵-۱۴۲.

۵. عبدالرحمن بن علی ابن جوزی؛ المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم؛ ج ۸، ص ۱۱۵.

ب. ظرفیت قیام حسینی در ایجاد وحدت اسلامی

قیام امام حسین علیه السلام، دارای ظرفیت‌های ویژه‌ای در تاریخ اسلام برای ایجاد وحدت اسلامی است که مشابه آن در دیگر جریان‌های تاریخی وجود ندارد. برخی از این ظرفیت‌ها عبارتند از:

۱. قیام امام حسین علیه السلام، قیامی حق‌طلبانه و عدالت‌خواهانه و مبارزه با ستم، فساد، منکر، تحریف دین و بر محور تعالیم قرآن بوده است. این عناصر نه تنها مورد تأکید دین، بلکه با فطرت پاک انسانی نیز همسو و مطلوب همه انسان‌هاست. بنابراین قیام امام حسین علیه السلام، بر محور دین اسلام و مطلوب تمام مسلمانان و بلکه تمام ادیان و مذاهب آسمانی و حتی انسانی است؛ از این رو می‌تواند همه مسلمانان را به سوی خود جلب کند.

۲. امام حسین علیه السلام همراه برادر و خواهرش، تنها نوادگان پیامبر صلی الله علیه و آله و بلکه بر طبق روایات صحیح، فرزندان پیامبر صلی الله علیه و آله بودند.^۱ محبت ویژه پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان در روایات شیعه و اهل سنت، از ظرفیت‌هایی است که تنها مخصوص به آنهاست.

۳. نوع ظلم و ستم و جفایی که بر امام حسین علیه السلام و اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله روا شده است، در تاریخ اسلام بی‌سابقه است. توجه به بُعد رثا و مظلومیت آن حضرت، همواره مورد تأکید پیشوایان دینی بوده است؛ از همین روست که آگاهی از مظلومیت آن حضرت، ظلم‌های بر ایشان و نیز پایداری و مقاومت آن حضرت در مقابله با ظلم، توجه و همدلی بسیاری از مسلمانان و انسان‌های حق‌پرست را به خود جلب کرده است.

۴. یکی از موارد اتفاق نظر در میان شیعیان و بسیاری از بزرگان اهل سنت در طول تاریخ، تعظیم و بزرگداشت قیام امام حسین علیه السلام و لعن و تخطئه قاتلان و دشمنان آن حضرت بوده است؛ آن‌گونه که برخی از بزرگان اهل سنت آن را اجماعی دانسته‌اند.^۲ برگزاری مراسم عزاداری برای آن حضرت هم در میان شیعیان و هم در میان اهل سنت در بسیاری از کشورها و در طول تاریخ، به عنوان یک سنت مردمی و دینی

۱. محمد بن علی ابن شهر آشوب؛ مناقب آل ابیطالب علیهم السلام؛ ج ۲، ص ۱۶۹.

۲. سعدالدین تفتازانی؛ شرح العقائد النسفیة؛ ص ۱۰۳.

جریان داشته است؛^۱ اگر چه گاه تقابل‌هایی در طول تاریخ در این مراسم نیز به وجود آمده است. امروز نیز دشمنان می‌کوشند با توطئه و هزینه‌کرد تبلیغاتی، رسانه‌ای و تزریق ثروت و نیز ایجاد و پرورش عناصری در میان شیعیان و اهل سنت و با بهره‌گیری از ناآگاهی و تحریک برخی شیعیان در مراسم‌های مختلف از جمله عزاداری‌ها، این تقابل را بیشتر کنند که طرد و از بین بردن این نوع حرکت‌ها و تحریک‌ها، هوشیاری تمام مسلمانان را می‌طلبد.

این ظرفیت‌ها و عناصر و موارد دیگر مانند آنها در نهضت عاشورا، امام حسین علیه السلام را در کانون توجه تمام مذاهب اسلامی و حتی غیر اسلامی قرار داده است و اجتماع اربعین، یادآور آن قیام و آزادگی انسان‌ها و تبلور ارزش‌های عاشورایی و برآورنده وحدت اسلامی، بلکه وحدت انسانی و فرا ادیانی است.

ج. عناصر وحدت در راهپیمایی اربعین

پیاده‌روی اربعین به دلیل شاخصه‌ها و عناصر متعددی که در آن وجود دارد، همانند حج ابراهیمی از پتانسیل بسیار زیادی برای ایجاد همدلی، همبستگی و وحدت جهان اسلام برخوردار است. اگر چه حج ابراهیمی به دلیل وجوب دینی، مرکزیت توحید، تصریح آیات قرآن، وجود کعبه و بیت‌الله، دارای جایگاه و ویژگی انحصاری است؛ اما امروزه راهپیمایی اربعین به گونه‌ای توسعه یافته که انسان‌های بیشتری را از ادیان و مذاهب مختلف در خود جای داده است و از این زاویه می‌توان آن را همانند مسأله اعتقاد به ظهور منجی دانست که خواسته فراگیر اغلب مذاهب و ادیان است.

ظرفیت‌ها و عناصر اربعین را می‌توان در موارد متعددی بر شمرد. رهبر معظم انقلاب در اجتماع دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین علیه السلام، برخی از این ظرفیت‌ها را چنین بیان کرده است:

امروز هم در دنیای پیچیده پُر تبلیغات و پُر هیاهویی که بر بشریت حاکم است، این حرکت اربعین یک فریاد رسا و یک رسانه بی‌همتا است. چنین چیزی وجود ندارد دیگر در دنیا، اینکه میلیون‌ها انسان راه می‌افتند؛ نه فقط از یک شهر یا یک کشور

۱. ر.ک: سیدمحمد اکبریان و محمدرضا بهروز؛ پرسمان محرم؛ ص ۱۲۴ - ۱۳۷.

[بلکه] از کشورهای مختلف و نه فقط از یک فرقه اسلامی [بلکه] فرقی مختلف اسلامی و حتی بعضی ادیان غیر اسلامی. این وحدت حسینی [است]. شما به درستی گفتید: «الحسین یجمعنا»، حقیقتاً این جور است. حسین علیه السلام، اجتماع عظیمی را درست می‌کند. این دل‌ها با هزاران گام در راه است، همه حرکت می‌کنند، همه راه می‌افتند به سمت آن معدن و سرچشمه معنویت و آزادگی و این را به رخ دنیای مادی امروز می‌کشند.^۱

برخی عناصر مورد اشاره در این سخنان، عبارتند از: حسینی بودن حرکت؛ مردمی بودن آن؛ فرا مذهبی؛ معنویت و خلوص.

۱. عشق حسینی

ظرفیت قیام حسینی با همه عناصر بیان شده، موجب بروز عشق حسینی در دل تمام عاشقان و آزادگان از تمام ادیان و مذاهب می‌شود. این عشق در قوا و نیروهای محرکه انسان به جریان می‌افتد و موجب حرکت و جنبش عظیم می‌شود که راهپیمایی عظیم اربعین، در واقع تبلور آن عشق و آفرینش آن جنبش عظیم و یکپارچه است. این همان معنای «عشق حسینی» است که انسان‌های مختلف را دور هم جمع کرده است (حب الحسین یجمعنا).

این ظرفیت‌ها نقش اساسی در ایجاد حرکت اربعین دارند؛ یعنی عنصر حق‌طلبی، آزادگی، مبارزه با ظلم و انتساب آن به خاندان رسالت، انگیزه‌های اصلی در حرکت اربعین است؛ افزون بر ثواب و پاداش الهی و رستگاری در دنیا و آخرت که همگان را بر محور حسین علیه السلام دور یکدیگر جمع، و میان آنان همبستگی ایجاد کرده است. نهضت حسینی با عناصر خود، موجب آفرینش عشق حسین علیه السلام در دل عاشقان شده و این عشق، همه را در آن راهپیمایی عظیم دور هم جمع کرده است.

۲. مردمی بودن

یکی از ویژگی‌های حرکت اربعین، مدیریت و اجرای آن توسط خود مردم است. در

۱. بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۸/۰۷/۲۱

مناسک عزاداری و حرکت اربعین، خودجوش بودن، چرخه اقتصادی مردم‌نهاد و توزیع نقش‌ها میان کنشگران مردمی سبب شده تا نوع این آیین، مردمی باشد^۱ که برخی نیز آن را «مدیریت هیأتی» نامیده‌اند. این نوع مدیریت دارای ویژگی‌هایی همچون خودجوشی، عاطفی، داوطلب‌پذیر، توانایی محور، ثواب‌طلب، هماهنگی و تعهد است.^۲ مدیریت این اجتماع توسط خود مردم و مسئولیت‌پذیری آنان، ضمن فراهم کردن امکان و پایداری این حرکت عظیم، موجب همدلی و همبستگی بیشتر میان آنان می‌شود؛ زیرا مردم این حرکت عظیم و شرکت‌کنندگان در آن را جزئی از زندگی خود می‌دانند. این مسأله موجب نزدیک‌تر شدن بیشتر دلهای مردم به یکدیگر و وحدت و همدلی و عشق میان انسان‌ها می‌شود.

۳. فرامذهبی بودن

میراث جهان اسلام، متعلق به تمام جهان اسلام است و نباید آن را در فرقه یا مذهب خاصی منحصر کرد. برای آنکه اربعین در وحدت جهان اسلام ایفای نقش کند، باید آن را از حالت انحصاری مذهب شیعی بیرون آورد و متعلق به تمام جهان اسلام دانست. فرامذهبی بودن شعائر و مراسم دینی را می‌توان اساسی‌ترین عنصر برای ایجاد همبستگی میان مذاهب مختلف جهان اسلام دانست که این مسأله در مورد گردهمایی حج، کاملاً آشکار است. اکنون راهپیمایی اربعین نیز علی‌رغم برخی حرکت‌ها و رفتارهای ناآگاهانه از سوی برخی عناصر شیعی برای انحصارطلبی مذهبی در آن و ایجاد ذهنیت منفی برای مذاهب دیگر اسلامی نسبت به آن، شکل حرکتی فرامذهبی و حتی فرادینی به خود گرفته و پیروان مذاهب دیگر اسلامی و حتی ادیان دیگر را نیز در خود جمع کرده است.

محور قرار گرفتن امام حسین علیه السلام و الگوی آن حضرت در مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی، این امکان را فراهم آورده است تا برخی ادیان و مذاهب دیگر نیز این حرکت عظیم

۱. سیدمحمد موسوی و رضا بیات؛ «کاوشی در آیین پیاده‌روی اربعین حسینی و اثرگذاری کارکردهای

اجتماعی و سیاسی»؛ دوفصلنامه نامه فرهنگ و ارتباطات؛ ص ۱۰۱.

۲. همان.

را حرکتی از خود بدانند و در این راهپیمایی عظیم شرکت کنند. انحصارطلبی و آشکار کردن اختلاف‌های شیعی با مذاهب و ادیان، به وحدت‌آفرین بودن این حرکت عظیم ضربه می‌زند؛ چنانکه برخی رفتارهای تفرقه‌انگیزی که به ندرت نیز رخ می‌دهد، مورد توجه رسانه‌ای تبلیغاتی دشمنان قرار گرفته است و آنها کوشیده‌اند با برجسته کردن این رفتارها، زمینه‌های دشمنی و اختلاف در میان امت اسلامی را فراهم کنند. این انحصارطلبی و رفتارهای تفرقه‌نگیز موجب می‌شود این حرکت عظیم به جای آنکه عامل مهمی برای ایجاد همبستگی جهان اسلامی باشد، به عاملی برای تخریب وحدت اسلامی تبدیل شود.

۴. فراملی بودن

یکی از عناصر مهم در ایجاد وحدت میان انسان‌ها و مذاهب، نادیده شدن هر گونه رنگ انحصار و تعلق است؛ خواه رنگ مذهبی باشد یا رنگ نژاد، کشور، ملت، زبان و... . این عنصر در حرکت جهانی اربعین نیز وجود دارد. وجود همه فرهنگ‌ها، ملت‌ها، نژادها و مذاهب، آن را به صورت یک راهپیمایی عظیم وحدت‌آفرین در آورده است. تعلق نداشتن این حرکت عظیم به ملت یا دولتی خاص، سبب همراه شدن دل‌های بسیاری با این حرکت عظیم شده است. تظاهر ملی و ملیت‌خواهی همانند انحصارطلبی مذهبی، می‌تواند یکی از آسیب‌های جدی برای ایجاد تفرقه باشد. مذهب و ملیت، همواره دو عنصر مهم برای ایجاد تفرقه در میان ملت‌های اسلامی و غیر اسلامی از سوی استعمارگران بوده است. برای باطل کردن نقشه‌های دشمنان در ایجاد تفرقه میان امت اسلامی، در راهپیمایی اربعین باید بُعد فراملی و فرامذهبی بودن آن برجسته‌تر و بستر میدانی و عملی آن را هر چه بیشتر فراهم شود.

۵. معنویت و خلوص

مادی‌گرایی و نگاه سودجویانه و منفعت‌طلبانه به هر چیزی، موجب ایجاد تفرقه در انسان‌ها می‌شود. همه جنگ‌ها و اختلاف‌ها در طول تاریخ، برای به دست آوردن سود و منفعت و سرمایه بیشتر است. همبستگی، انسجام و همدلی زمانی به وجود می‌آید که افراد فقط به دنبال سود و منفعت خویش نباشند. راهپیمایی بزرگ اربعین،

اوج قله کمال همدلی و همبستگی است. انسان‌ها در این حرکت نه تنها به فکر سود و منفعت‌طلبی نیستند؛ بلکه منافع مادی خود فدای رونق بخشیدن به این حرکت می‌کنند. یکی از زیباترین تصاویر این مراسم، سبقت گرفتن مردم به‌ویژه مردم عراق از یکدیگر برای خدمت‌رسانی به دیگران است. آنان از نظر مادی و معنوی هر چه در توان دارند، در طبق اخلاص می‌نهند و به زائران حسینی تقدیم می‌کنند. همگان در راهپیمایی بزرگ اربعین به دنبال برگزاری هر چه باشکوه‌تر این راهپیمایی عظیم هستند؛ اگر چه گاهی متأسفانه برخی نمادها و رفتارها بوی تظاهر و نمایان ساختن خود دارد؛ مانند نشانه‌های تبلیغی برخی مراجع بر روی عمودها که در کنار تبلیغات فروش برخی محصولات قرار می‌گیرد، ذهن انسان را به تشابه‌سازی وا می‌دارد که شاید این نشانه‌ها نیز نوعی تبلیغ باشد. این تشابه‌سازی ذهن با توجه به سوابق آن رسانه مذهبی و رگه‌های اتصال آن به برخی مراکز خاص قدرت چندان استبعاد ندارد؛ در حالی که آیت‌الله سیستانی، مرجع عظیم عراق که از محبوبیت خاصی در قلوب مردم عراق برخوردار است و نقش تأثیرگذاری در برگزاری این راهپیمایی عظیم دارد، هیچ نشان انحصاری در این مسیر ندارد.

۶. یگانگی و یک‌نواختی نمادها

معنویت و خلوص در این حرکت عظیم، موجب می‌شود که همه نمادها، عاشورایی و به دنبال ارائه تصویری از عظمت امام حسین علیه السلام و قیام آن حضرت باشد؛ حتی حضور مسیحیان با نماد مسیحیت یا هر نماد خاص دیگری، صرفاً برای نشان دادن عشق به امام حسین علیه السلام و بیان حقانیت آن حضرت باشد. در واقع نماد او، تبلیغ مسیحیت نیست؛ بلکه تبلیغ و اعلام حقانیت امام حسین علیه السلام و عشق به آن حضرت است. هر گونه نشان از خود در این مراسم حتی اگر اندک و کوچک باشد، از جمله آسیب‌هایی است که می‌تواند به این حرکت عظیم، انسجام و وحدت جهانی آن آسیب برساند.

۷. تبلور خصلت‌های انسانی

تمام انسان‌ها بر فطرت الهی و خصلت‌های پاک انسانی آفریده شده‌اند و همین

مسأله، یکی از علل نزدیکی انسان‌ها به یکدیگر علی‌رغم تکثر نژادها، ملت‌ها و دین‌هاست. فضایل کلی اخلاق در میان همه ملت‌ها، یکسان است. هر انسانی از هر دین و آیین و ملتی، آزادی، یاری ستم‌دیدگان، مبارزه با ظلم، وفای به عهد، ایستادگی و مردانگی و ... را می‌ستاید؛ حتی اگر خودش از این خصلت‌ها و ارزش‌ها برخوردار نباشد. عاشورای حسینی، تبلور این ویژگی‌های پاک انسانی است و حرکت عظیم راهپیمایی اربعین، به نمایش گذاشتن ارزش‌های عاشوراست. بنابراین این ویژگی می‌تواند عامل مهمی برای ایجاد همبستگی جهان اسلام و بلکه همه ملت‌ها باشد.

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی؛ *المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم*؛ بیروت: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۱۲ق.
۲. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی؛ *مناقب آل أبیطالب*؛ چاپ اول، قم: علامه، ۱۳۷۹ق.
۳. ابن قولویه، جعفر بن محمد؛ *کامل الزیارات*؛ تهران: نشر صدوق، ۱۳۷۵ش.
۴. اکبریان، سیدمحمد و محمدرضا بهروز؛ *پرسمان محرم*؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۴ش.
۵. تفتازانی، سعدالدین؛ *شرح العقائد النسفیة*؛ تحقیق احمد حجازی سقا؛ قاهره: مکتبه الکلیات الأزهریه، ۱۴۰۷ق.
۶. دربندی، فاضل؛ *أسرار الشهاده*؛ تهران: طوبای محبت، ۱۳۹۲ش.
۷. صدوق، محمد بن علی؛ *کتاب من لایحضره الفقیه*؛ چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.
۸. طوسی، محمد بن حسن؛ *الأمالی*؛ تصحیح مؤسسة البعثة؛ چاپ اول، قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ق.
۹. مفید، محمد بن محمد؛ *مناسک المنزار*؛ تصحیح محمداقرا ابطحی؛ چاپ اول، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.

مقالات:

۱. موسوی، سیدمحمد و رضا بیات؛ «کاوشی در آیین پیاده‌روی اربعین حسینی و اثرگذاری کارکردهای اجتماعی و سیاسی آن»؛ *دوفصلنامه نامه فرهنگ و ارتباطات*؛ سال سوم، شماره اول، پاییز و زمستان، ۱۳۹۷ش.

سایت‌ها:

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر حضرت آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای مدظله‌العلی
۲. باشگاه خبرنگاران جوان؛ «بازتاب اربعین در نشریه آمریکایی هافینگتون پست»؛ ۱۳۹۳/۰۹/۱۲، کد خبر: ۵۰۶۰۹۸۹.